

EESTI AJALOOROMAANI AJALOO POOLE

Konverents „Ajalooromaan: poeetika ja poliitika”

XIX sajandi walterscottliku ajalooromaani esiletõus ja menu laia lugejaskonna hulgas toimusid käsikäes progressiusule rajaneva ajakäsitluse võimalumisega (György Lukács) ning modernse maailmapildi kujunemisega laiemalt. Sealhulgas seostatakse klassikalist ajalooromaani, mis tüüpiliselt kujutab erinevaid ühiskonnarühmi ning erineva klassilise või etnilise tagapõhjaga peategelaste vahel põimuvaid suhteid, uusaegsete rahvuslike liikumiste tekkega ja väljakujunenud rahvusriikide puhul ühisel ajaloomälul põhineva solidaarsuse edendamisega. Huvi žanri vastu on nii lugejate-kirjanike kui ka teoreetikute seas ajas ja ruumis oluliselt varieerunud. Hoolimata sellest on žanr elujõuliseks jäänud ka XX ja XXI sajandil, levides Euroopast väljapoole, taasluues end varasemast erinevates kirjanduskultuurilistes ja poliitilistes reaalsustes ning astudes kooslustesse uute meediatega, nagu film ja televisioon.

8.–9. märtsil 2012 korraldasid Eesti TA Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus ning TLÜ Eesti Humanitaarinstituudi võrdleva kirjandusteaduse ja kultuurisemiootika õppesuund Tallinna Ülikoolis konverentsi „Ajalooromaan: poeetika ja poliitika”. Konverents tõukus nendingust, et kuigi eesti ajalooromaani klassika (Bornhöhe, Vilde, Kross jt) suurt mõju eestlaste kultuurimälu kujunemisele on peetud enesestmõistetavaks, on ajalooromaani žanri ajalugu eesti kultuuriloost veel puudu. Samuti on põhjalikumalt analüüsimata žanri suhted siinse mälukskultuuriga ning rahvuse ja ajaloolis-poliitiliste enesepiltidega eri aegadel. Ajalooromaani poeetika ja mõjujoonte kaardistamine eesti kirjanduses ja kultuuris XIX sajandist tänaseni oligi konverentsi eesmärgiks. Mõttearendusele tuli aga igati kasuks, et ettekannetes ei välditud ka muid

ajaloolise fiktsiooni žanre peale romaani ning käsitleti samas kontekstis tihti jutustust ja novelli. Lisaks käsitlesid paljud ettekanded kas põhjalikumalt või riivamisi ilukirjandusliku ajaloo suhteid muude kunstiliikidega (nt kujutavate ja etenduskunstidega) ning teadusliku ajalookirjutuse žanriga.

Konverentsi käigus sai ühemõtteliselt selgeks ka see, et kuigi tegemist on tõesti rahvusliku kultuurimälu vormimise ja rahvuslike enesenarratiivide loomise seisukohalt võtmelise žanriga, on ajalooromaan samas alati olnud lülitatud rahvusvahelisse mõjuvälja ning et selle mõõtme eiramine asetaks uurimistöö valedale alustele. Eestikeelset ajalooromaani viljelevate autorite rahvusvahelisest lugemusest, maailmapildist ja inspiratsiooniallikatest tuli juttu pea kõigi klassikute puhul ning sama tõdesid enda kohta ka konverentsi raames toimunud kirjanike ümarlaul „Ajalooromaan kui aja märk” osalenud nüüdisaegsed ajalookirjanikud Tiit Aleksejev, Indrek Hargla ja Andrei Hvostov.

Intensiivsel kahepäevasel konverentsil peeti kokku kaheksateist ettekannet. Esinejate hulgas oli nii kirjandusteadlasi kui ka ajaloolasi, kultuuri- ja filmiteoreetikuid. Avaistungil visandas konverentsi peakorraldaja Eneken Laanes (UTKK) ajalooromaani ning ajalooromaani uurimise ajalugude põhijooned, rõhutades, et ajaloo ilukirjanduslik kujutamine on toimunud ajas ja ruumis äärmiselt erinevalt. Seetõttu ei ole Laanese arvates mõtet vaagida žanrilise järjepidevuse küsimust Walter Scotti romaanide ja näiteks kaasaegse historiograafilise metafiktsiooni vahel, vaid õigem oleks küsida üldisemalt: kuidas on erinevates ühiskondlik-kultuurilistes kontekstides ajalugu ilukirjanduslikult kirjutatud ja miks? Marek Tamme (TLÜ) ettekanne lisas

interdistsiplinaarset mõõdet, juhtides tähelepanu nende visuaalsete, verbaalsete ja materiaalsete meediumide paljususele, milles minevik eksisteerib, olles olevikus kultuurimäluna kohal. Ta leidis, et eesti rahvuslikku kultuurimälu on kõige enam kujundanud ajalooline proosakirjandus ning selle derivaadid (nt illustratsioonid, lavastused, ekraniseeringud). Tiina Kirsi (TLÜ) ettekanne „Mahtrad” vaatles talupoegade mässu läbivat kohalolu ja heterogeenset kajastust eesti kirjanduses Vildest kuni XXI sajandini. Kirsi tähelepanekud kangelaslik-õilsa ja valulis-häbiväärse ajaloo rollidest rahvusliku loo kirjutamisel eesti ajalookirjanduses tulid uuesti kõne alla ka hilisemates ettekannetes. Ka kaotuste lood saavad esile tõsta (ja inspireerida) rahvuslikku väarikust, võitlusvaimu ja tegusust, kuid tundub, et paratamatult jäävad neid saatma tumedamad ja kriipivamad noodid. Samas liinis jätkates tõlgendas Piret Peiker (TLÜ) Lydia Koidula Jamaika maroonlaste vabadusvõitlusest kõnelevat jutustust „Juudit” autori kaasaega puudutava poliitilise repliigina, mille süžeelised vastuolud aga peegeldavad autori võimetust üheselt samastuda ei lootusetu ega progressioptimistliku ajaloonägemusega. Liina Lukas (TÜ) aetas eesti ajalooromaani taustale baltisaksa oma, andes ülevaate selle kujunemisest, tüüpidest ja kultuurilistest ja poliitilistest funktsioonidest.

Aivar Pöldvee (Ajaloos Instituut/EKI) ettekanne puudutas veel üht „võõrast” eesti ajalookirjanduses: soomlanna Aino Kallast, kelle teosed, eelkõige „Reigi õpetaja” ning „Mare ja tema poeg”, tekitasid Eesti avalikus arutelus ning ajaloolaste hulgas poleemikat. Linda Kaljundi (Ajaloos Instituut) käsitles 1930. aastate viikingiromaanist vastandas varasemale kaotuste ning ohvri-moraalse-üleoleku ajalookirjandusele kolmekümnnendate poliitilise tellimuse võiduka ja sõjaka ajaloo järele. Tema analüüsist selgus aga, et hoolimata tegevuse paigutamisest koloniaaldiskursuse eelsesse aega, ei

õnnestu ka viikingiromaanidel end kolonialismi varjatud pärandiga seotud alaväärsuspainest vabaks kirjutada. Ka Anneli Kõvamehe (TLÜ) ettekanne „Visandusi eesti sõjaromaani venelase kujust” ja Alo Lõhmuse (TLÜ doktorant) „Hiinlane kapis: vaenlase-kuju Vabadussõjas osalenute mälestustes ning Vabadussõda käsitlevas ilukirjanduses” keskendusid militaarse ajaloo kujutamisele erinevates žanrides ning peamiselt sõdadevahelisele iseseisvusperioodile. Kõvamees lähtus imagoloogilisest kirjandusuurimusest. Lõhmuse ettekanne näitas, kuidas vahetult Vabadussõjale järgnenud perioodi nägemus sõjast kui millestki julmast ja hävitavast asendub 1930. aastateks suuresti – kuid mitte täielikult ja mitte probleemilt – heroilise sõjapildiga.

Jaan Unduski (UTKK) ja Maarja Saldre (TÜ doktorant) ettekanded käsitlesid pagulusega seotud teemasid eesti kultuurimälus. Undusk seletas Karl Ristikivi loobumist paguluses eesti ajaloo otsesest kujutamisest „mälu-nihkega” (*displacement of memory*). Ristikivi pidi kodumaakaotuse tõttu traumaatilisel lukustunud Eesti ainest hakkama taastama teisest ja tundmatust otsast, töötades läbi seni varjul olnud mäletamise piirkondi, nt kujutades eesti ajalookirjanduses kanooniliselt negatiivset ristirüütli empaatiliselt. Saldre ettekanne rannamotiivist 1944. aasta põgenemisest jutustavates tekstides jätkas Marek Tamme arutlusliini ja lähtus tõdemusest, et kultuurimälu on alati multimediaalne ja transmediaalne. Et sündmus kultuurimälus püsiks, tuleb seda mäletada korduvalt ja eri viisidel, ka eri meediumides. Rand on intensiivne sümbolruum, mille kujutustes leidub palju invariantset, kuid samas need ka varieeruvad tulenevalt meediumist, žanrist, poliitilisest kontekstist, autoripoeetikast jne.

Kristel Kotta (TÜ doktorant) ja Eva Näripea (EKA) ettekanded puudutasid eesti ajalookirjanduse filmiekraniseeringuid nõukogude perioodil. Kotta pea-

tus kolmel juhtumil, kui stsenaariumid filmimisluba ei saanud, Näripea analüüsis tähendusloomet Tallinna linna-ruumi kujutamise kaudu filmis. Märt Väljataga (ajakiri Vikerkaar) vaagis ajaloolise ilukirjanduse ja teadusliku ajalookirjutuse žanripoeetilisi ning epistemoloogilisi erinevusi ja analüüsis neil teemadel 1970. ja 1980. aastatel Jaan Krossi „Kolme katku vahel” ümber puhkenud debatte. Juhan Kreem (Tallinna Linnaarhiiv) kirjeldas Balt-hasar Russowi „Liivimaa kroonikat” eesti ajalookirjutuse tüvitekstina, millest on pidevalt inspiratsiooni saanud nii rahvapärinus, teaduslik ajalookirjandus kui ka ilukirjandus.

Raili Marlingu (TLÜ) ettekanne eetilistest probleemidest Eestiski populaarse ja mõjuka briti kirjaniku Hilary Manteli romaani „Wolf Hall” ajalookujutuses algatas sisuka arutelu tänapäeva ajalooromaanist rahvusvahelises mõõtnes. Jätkas Eva Rein (TÜ), kes lähtus Hutcheoni historiograafilise metafiktsiooni mõistest ning kõrvutas Ene Mihkelsoni Kanada kirjaniku Joy Kogawaga. Mih-

kelsoni ja Kogawa poeetika sarnasused on seotud sellega, et mõlemad autorid kirjutavad murrangulisel ajal, kus huvi ajaloo vastu on isiklik ja terav ning samas ollakse teadlikud konkureerivate minevikutõlgenduste olemasolu paratamatusest, leidis Rein. Jaak Tomberg (EKM) osutas teadusliku fantastika ning ajalooromaani sarnasusele olematuid maailmu kujutavate žanridena, mis võimaldavad kujutada radikaalseid kultuurilisi ja poliitilisi muutusi ja mõelda nende võimalikkuse üle. Tomberg leidis, et mõlemad žanrid on praegusel hetkel kujutlusvõimelt väikese haardega ning kinnistunud olevikku, ning küsis selle olukorra ühiskondlike põhjuste järele.

Konverents toimus Underi ja Tuglase Kirjanduskeskuse uurimisprojekti „Ajalooromaan kui kultuurimälu meedium” (ETF-i grant nr 8530) raames ning Eesti Kultuurkapitali toetusel. Konverentsi programm ja ettekannete teesid on kättesaadavad võrguaadressil www.utkk.ee.

PIRET PEIKER